

Vértesszölös. Site, man and culture. Edited by Miklós Kretzoi and Viola T. Dobosi. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990. 555 strani, slike, table, priloge, tabele po poglavjih.

Vértesszölös sodi med najpomembnejša paleolitska, paleontološka, paleobotanična in paleoantropološka srednjepleistocenska najdišča v Evropi. Iz tamkajšnjega kamnoloma lehnjaka so razni zbiralci dolgo odnašali paleontološke in paleobotanične ostanke; leta 1962 je geolog M. Pécsi našel paleolitske artefakte in jih pokazal paleolitskemu arheologu L. Vértesu. Ta je naslednje leto organiziral obsežna multidisciplinarna izkopavanja tistega, kar je v kamnolomu še ostalo. Večmesečna izkopavanja so se zavlekla do leta 1968, ko je Vértes, zaradi prevelikih delovnih obremenitev, nepričakovano preminil. Pri izkopavanjih je sodelovalo 21 raziskovalcev različnih usmeritev. Rezultat marljivega, več deset let trajajočega multidisciplinarnega dela so številni strokovni članki o najdišču in tu predstavljena monografija. Zaradi kompleksne vsebine publikacije, povezane z naravo arheološkega dela, je branje zelo naporno in zamudno. Zato želimo dati bralcem Arheološkega vestnika tudi krajšo strnjeno informacijo o najdišču. Najdišče je sicer že predstavila Viola T. Dobosi (cfr. *L' Anthropologie* 92, 1988, Paris, 1041–50). V prikazu se bom držal poglavij, kot si sledijo v knjigi.

Travertinsko najdišče Vértesszölös je nastalo na pleistocenskih terasah rečice Atalér, pritoka Donave, kjer so bili občasni (termalni?) izviri vzrok za nastajanje lehnjaka. Ta se je ohranil v debelini ok. 10 m skupaj z različnimi vložki v obliki presedimentirane pulvice in drobnih peskov (fig. 2b). Formacije lehnjaka neskladno prekriva würmska pulvica. Arheološko in paleontološko najbolj pomembne so plasti lehnjaka na t. i. V. terasi. Kronologija teras rečice Atalér je ključnega pomena za datacijo (arheološkega) najdišča, ki ima z geološkega vidika zelo jasno stratigrafijo. Zaradi pomanjkanja direktne starostne evidence je manj jasna kronologija pleistocenskih teras I–V. V. terasa naj bi nastala v Günzu in je paleomagnetno datirana v epoho Matuyama (str. 53). Spodnji, arheološko bolj ali manj sterilen lehnjak so se začeli morda odlagati v sredini interglaciala Günz/Mindel. Kompleks s paleolitskimi najdbami naj bi potem nastal v začetku (anaglacijal) mindelske poledenitve (str. 39). Kompleksu pripadajoča pulvica in lehnjak sta paleomagnetno datirana v epoho Brunhes, zato celoten kompleks z arheološkimi horizonti vred ne more biti starejši od ok. 700 ka (str. 39, 554). Spodnja serija lehnjaka je datirana še z metodo Th/U in ESR, in sicer več kot 350 ka oz. 333 ka v Nemčiji (str. 28, 545) in 185–210 ka v Kanadi (str. 551). Kompleks s paleolitskimi najdbami je tako star od 200 do 600 ka oz. od 350 do 700 ka. Če bi obveljala mlajša datacija, je treba premakniti paleolitske najdbe v Mindel/Riss in Riss oz. v izotopsko stopnjo 7 do 6 (cfr. str. 551).

Geokronološke ugotovitve M. Pécsija se zdijo rahlo anahronistične, saj slonijo izključno na klasični Penck-Brücknerjevi kronologiji pleistocenskih poledenitev in se ne ozirajo na novejšo ugotovitve o bistveno večjem številu ledenih in medledenih dob, kot jih ima izpopolnjena Penck-Brücknerjeva kronologija.

Rastlinske makro ostanke je podrobno obdelal István Skoček. Makrofosilov je 6600 in pripadajo 190 različnim vrstam. Med njimi je pet novih, nekatere med njimi so imenovali po Vértesu. Prevladujejo odtisi listov, ki so prikazani na risbah in fotografijah. Na podlagi makrofosilov je bila narejena zelo nepopolna klimatska krivulja (fig. 29) in izračunana povprečna letna paleotemperatura, ki se bistveno ne razlikuje od sedanje (str. 113). Klima naj bi bila ves čas nastajanja lehnjaka mediteranska oz. submediteranska. To se ne ujema z Jánossyjevo opredelitvijo klime na podlagi favne v najdišču Vértesszölös II in Kretzoijevo opredelitvijo klime na enaki podlagi v najdišču III (glej spodaj). V ekvivalentih paleolitskih horizontov je veliko ostankov vodnih rastlin, ki dokazujejo obstoj vod v bližnji okolici. To je potrдіl tudi analiza favne. V samih arheoloških plasteh pa ni bilo nobenih rastlinskih makro ostankov, kar je po svoje presenetljivo (str. 528).

Pelodne analize je naredila Magda Járál-Komlódi. Za interpretacijo je bil primeren samo en profil. Njegova pelodna sestava ni značilna za interglacialne, temveč prej za interstadialne razmere. Samo na podlagi peloda je nemogoče ugotoviti, kateremu glacialu pripada interstadialna flora. Avtorica

se je odločila za mindelski (elsterski) glacial (str. 129).

Lesno oglje se ni ohranilo, razen v würmski pulvici (str. 137 ss). Pepel in arheoloških plasteh ni rastlinskega izvora (str. 528), odkritih pa je bilo veliko ostankov t. i. kurišč, v katerih so bili samo zgozneli fragmenti kosti (str. 519 ss in 532).

V ločenih poglavjih so podrobno obdelani ostanke školjk in polžev. Tudi med njimi so bile ugotovljene nove vrste, od katerih so nekatere poimenovane po Vértesu. Vértesszölös se z 81 vrstami polžev uvršča med temeljna nahajališča srednjepleistocenske malakofavne na Madžarskem.

Vretenčarsko favno, s poudarkom na sesalcih, sta obdelala Miklós Kretzoi in Dénes Jánossy. Ostanke favne so bili odkriti predvsem na treh mestih: Vértesszölös I (arheološko najdišče), Vértesszölös II (naravno paleontološko najdišče brez posega človeka) in Vértesszölös III (najdišče odtisov nog). V najdiščih I in II je zastopana skoraj vsa znana srednjepleistocenska megafavna Evrope (str. 524).

V najdišču III, ki je tudi pomembno arheološko najdišče, je bilo odkritih 106 odtisov nog različnih pleistocenskih živali. Število odtisov posameznih živalskih vrst se ne ujema s pogostostjo fosilnih ostankov iz najdišča I in II (cfr. str. 251). Najdišče III je dalo tudi 2525 ostankov mikrofavne, med katerimi močno prevladujeta artikični vrsti *Microtus gregalis* in *Ochotona*. Kretzoi zato uvršča najdišče III v mrzlo fazo Tarkó svoje favnistične kronologije (str. 246).

Najdišče II je stratificirano najdišče pleistocenske favne s skromnimi paleolitskimi ostanke. Zato Vértesa ni preveč zanimalo in ga je prepustil v izkopavanje in obdelavo sodelavcu D. Jánossyju. Na njem je bilo odkritih 1830 taksonomsko določljivih kosov, ki pripadajo 62 vrstam, od tega je 42 sesalskih, in več tisoč nedoločljivih odlomkov. Sesalska megafavna je zastopana z 19 vrstami, sicer prevladujejo mali sesalci (str. 190). Pomembna je najdba ostankov sabljastozobega tigra na najdišču I in II, ki je prvi dokaz za sočasnost te velike srednjepleistocenske mačke in vrste *Homo erectus* v Evropi (str. 210 s). Med posameznimi plastmi ni razlike v sestavi favne. Zaradi velikega števila medvedjih ostankov, predvsem juvenilnih, in ostankov drugih vrst Jánossy domneva, da so bile v travertinu jame-brlogi, živali pa naj bi se zadušile s CO₂, ki je uhajal iz vrelcev (str. 214). Po Kretzoiju v najdišču II ne bi bilo brlogov, pač pa naj bi to delovalo kot naravna past za zveri (str. 524).

Pomembni so Jánossyjevi kronološki in paleoklimatološki sklepi temelječi na odnosih mikro in makrofavne najdišča Vértesszölös II. Z njimi je dopolnil svojo diskontinuirano kronologijo favnističnih faz srednjepleistocenske biharijske favne v Karpatski kotlini (str. 215 s). Kronologija seveda ni brez pomanjkljivosti. Glavna šibka točka je verjetno korelacija s klasično alpsko (klimato)kronologijo, ki samemu avtorju povzroča nepremostljive težave. Neustreznost kombinacije različnih kronoloških sistemov (alpskega in biostratigrafskega) je več kot očitna. Jánossyjevo vztrajanje pri alpski kronološki shemi, ki jo Kretzoi v svojih poglavjih ne omenja niti z besedico, postane razumljivo iz pregleda citirane literature, ki je vsa, razen avtorjevih del, starejša od leta 1975 oz. 1965. Najdišče II pripada po Jánossyju mrzlemu obdobju faze Tarkó (str. 216). Na sl. 14 (str. 216) se poleg faze Tarkó pojavi še faza Vértesszölös s stratotipom v istoimenskem najdišču. Najdišče I je po Jánossyju starejše od najdišča II. To se ne sklada popolnoma s kronologijo, ki jo predlaga nekaj strani naprej Kretzoi (str. 246). Obe diskontinuirani kronologiji, zasnovani na biostratigrafskih enotah, sta kronološko in klimatsko zamaknjeni za eno fazo. Dokler faze ne bodo potrjene na kontinuiranem profilu, bo problem ostal nerešljiv.

Najdišče I je dalo pleistocensko favno, ki zelo verjetno predstavlja kuhinjske ostanke vrste *Homo erectus*. Zato je bilo to najdišče deležno posebne pozornosti Vértesa in Kretzoija, ki je najdbe paleontološko obdelal kot celoto brez poudarka na stratigrafiji. Obsega ok. 2000 taksonomsko določljivih ostankov megafavne, ki večinoma pripadajo konju (*Equus mosbachensis*) in navadnemu jelenu (*Cervus elaphus ssp.*). Mikrofavna je v primerjavi z megafavno stratificirana v 8 plasteh in razdeljena v dve zbirki, ki med seboj nista neposredno primerljivi zaradi različnih stratigrafskih oznak. Obe zbirki sta samo sumarno obdelani, kar je po svoje velika škoda, zaradi večjega potenciala paleoekoloških informacij, ki ga vsebuje mikrofavna v primerjavi z megafavno.

Kronološki in paleoklimatološki sklepi Kretzoija se, kot rečeno, razlikujejo od Jánossyjevih sklepov glede najdišča II. Najdišče I pripada na podlagi makrofavne zanesljivo srednjepleistocenski biostratigrafski biharijski stopnji. Mikrofavna omogoča celo natančnejšo opredelitev v mlajšo biharijsko stopnjo. Favna najdišča I nakazuje spremembe klime od zmerno tople v fazi Vértesszölös k mrzli v fazi Uppony. Slednji pripada po Kretzoiju tudi najdišče II (str. 246), ki ga Jánossy uvršča v kronološko starejšo fazo Tarkö (str. 216). Iz različne kronološke interpretacije favne je razvidno, da je ta lahko makrokronološko izredno pomembna za grobo delitev pleistocena v Karpatski kotlini in v širšem evropskem območju (navsezadnje so bile paleolitske najdbe pravilno datirane šele na podlagi spremljevalne favne), da pa ni primerna za podrobnejšo kronologijo v okviru glacialno-interglacialnih ciklusov.

Najdišči I in II sta oddaljeni drugo od drugega samo 100 m, vendar so med njima značilne razlike, ki jim je Kretzoi posvetil posebno poglavje (str. 523 ss). V lehnjaku so se fosilni ostanki ohranili *in situ*, ker postsedimentacijski premiki niso bili več možni. Kostni so bile na splošno v zelo slabem stanju. Še najbolj so se ohranili zobje. Značilna je odsotnost fosilnih ostankov srednje velikih živali, ki jo Kretzoi ne zna ustrezno razložiti. Po mnenju nekaterih gre verjetno za naravni proces, ki ga srečujemo v večini pleistocenskih najdišč in se verjetno intenzivira s starostjo najdišča. Zobu časa in predvsem plenilcem lahko uspešno kljubujejo samo ostanki velikih in malih sesalcev, medtem ko so srednje veliki najbolj izpostavljeni.

Okostne ostanke v najdišču I je hipotetično akumuliral *Homo erectus*. Vse kosti so bile razbite in premešane. Značilni so majhni fragmenti (10-15 cm in pod 5 cm), ki so pogosto zogleneli, ker naj bi kosti služile za kurjavo. Okostni ostanki v najdišču II so se hipotetično akumulirali zaradi naravnega poginjanja živali. Kostni so cele in pogosto v anatomskih legah. Sestava favne v obeh najdiščih je izrazito komplementarna. To bi si lahko razložili z razlikami v načinu akumuliranja ostankov ali kronološko. 95 % favne je tuje okolju vrelcev in je lahko prišla v obe najdišči samo od daleč. Množično pojavljanje nosoroga na najdišču I in popolna odsotnost na najdišču II naj bi bila posledica različnih ekoloških razmer v času nastajanja obeh najdišč. To seveda pomeni tudi kronološko razliko med najdiščem I in II. V tafocenozii najdišča I sta združeni tudi dve vrsti bobra (*Castor* in *Trogontherium*), ki živita v popolnoma različnih okoljih. Najdeni sta bili v istih plasteh. Presenetljiva je popolna odsotnost ostankov hijene na obeh najdiščih, ki se razlaga ekološko. Po mojem bi jo lahko razložili tudi s tekmovaljem v prehranjevalni niši med človekom in medvedom na eni strani (prvi prevladuje na najdišču I, drugi na najdišču II) in hijeno na drugi strani.

Če je megafavna v najdišču I akumuliral človek, potem je težko razumeti, da na arheološko prav tako pomembnem najdišču III z okrog 2000 orodij skoraj ni ostankov megafavne oziroma niso nikjer našti.

Omembe vredna je tudi paradoksalna hipoteza o lovu na velike in nevarne sesalce v starejšem paleolitiku in na vedno manjše in manj nevarne v poznejših obdobjih paleolitika. Paradoks je v tehnično-intelektualnih zmožnostih, ki so bile v starejšem paleolitiku na bistveno nižji stopnji kot v srednjem in mlajšem paleolitiku. Kretzoi ugotavlja v poglavju o lovu (str. 527 s), da *Homo erectus* iz Vértesszölös I z orodjem, ki je bilo najdeno, ni mogel pobiti velikih in nevarnih sesalcev. Pri razmišljanju o možnih načinih lova navaja tudi originalno misel, ki je analitično še popolnoma neobdelana, je pa, po mojem, izredno perspektivna: človeške izumrle prednike bi morali namesto skozi prizmo historičnih primitivnih lovcev in nabiralecev preučevati skozi prizmo živalskega sveta.

Med najpomembnejše najdbe, po katerih je postalo najdišče Vértesszölös svetovno znano, nedvomno sodijo osteodontološki ostanki vrste *Homo erectus*. Predstavljajo jih štirje fragmenti mlečnih zob, najdeni v vzorcu sedimentov iz plasti I v najdišču I (str. 253 ss in 266), košček zobnega emajla in okcipitalna kost odraslega osebka, najdena v dveh kosih po miniranju (?) leta 1965 v neposredni bližini najdišča I (str. 269). Nobena najdba ni bila odkrita *in situ* med izkopavanji. Ostanke je obdelal Andor Thoma; datira jih v Mindel I/II in razvojno uvršča med primerke *H. erectus* in (arhaičnega) *H. sapiens* z najboljšimi paralelami v gradivu Bilzingslebena in Petralone. Citirana literatura je vsa starejša od leta 1979 in,

razen Stringerja, ne upošteva nobenega od svetovno znanih paleoantropologov, ki so se ukvarjali z ostanki arhaičnih hominidov. Kot zanimivo naj omenim, da Vértes ni mogel mimo tako popularnega kulta lobanje (str. 532).

Paleolitskim najdbam je posvečena dobra polovica celotne monografije. Arheološka študija (L. Vértes in Viola T. Dobosi) je razdeljena v več poglavij, v katerih so po delih objavljeni posamezni podatki, zato tudi pozoren bralec zelo težko dobi jasno predstavlo o arheološkem najdišču kot celoti.

Glavnina vseh paleolitskih najdb je bila na najdišču Vértesszölös I in III (str. 397 ss in 448 ss). V najdišču I so bile štiri plasti z najdbami: plast 1 v blatu, plast 2 in 3 v lehnjaku in plast 4 v puhlici (str. 365 ss). Višinska razlika med najnižjo (plast 1) in najvišjo plastjo (plast 4) je 3,6 m. Arheološke plasti so temnejše barve od drugih in debele 20-30 cm (str. 519 ss). V najbogatejši plasti 1, ki vsebuje 4911 orodij, je bila ugotovljena tudi hodna površina z ostanki kurišč in z velikim številom kosti ter orodij (str. 272 in priloge). Na orodjih ni bilo nobenih naravnih poškodb, medtem ko so bile kosti močno razbite. Kostni fragmenti so bili veliki povprečno 5 cm in pogosto zogleneli, ker naj bi kosti služile za kurjavo. V številnih domnevnih ostankih kurišč (str. 519 ss) niso namreč našli niti drobca lesnega oglja. Manjkanje lesnega oglja je Vértes prepričljivo razložil z eksperimentom.

Kar pogrešam, je jasna arheološka stratigrafija. Za paleolitsko najbogatejše najdišče I žal ni niti ene reprodukcije profila s kompletno arheološko stratigrafijo. Večina reproduciranih paleolitskih profilov se namreč nanaša na najdišče III, v katerem so bile ugotovljene tri plasti s paleolitskimi najdbami: plast 1, 4 in 5 (str. 448 ss). Te v risbah profilov niso oštevilčene. Manjkajo tudi višine in v nekaterih primerih celo merilo. Zato si bralec z ilustracijami profilov bolj malo pomaga. Splošen vtis je ta, da je bila arheološka stratigrafija močno komplicirana (v najdišču III predvsem zaradi krioturbacije) in da je že izkopavalcem povzročala določene preglavice. Druga arheološka najdišča (II, IV in V v tekstu in VI-VIII na prilogi 1) so nepomembna zaradi skromnega števila najdb. Vértes je funkcionalno razlikoval nekatere plasti v najdišču I od nekaterih plasti v najdišču III na podlagi stanja in števila živalskih okostnih ostankov. Ene naj bi vsebovale bivalne, druge mesarske ostanke.

Na najdišču I je bilo skupno raziskanih 126 m² arheoloških plasti. Tehnika terenskega dela je na kratko opisana na str. 265. Važno je, da so večino sedimentov iz paleolitskih plasti v najdišču I in III sprali.

Paleolitske artefakte je zelo izčrpno obdelala Viola T. Dobosi. Riske so v merilu 2 : 1, ne ravno najboljše reproducirane fotografije pa so brez merila. Izhodišče študije je Vértesova tipologija, ki je nastajala tako rekoč med izkopavanji. Z njo je bilo klasificirano celotno gradivo in hkrati kodirano na takrat moderen sistem luknjičastih kartic. Tak način klasificiranja se je pri poznejšem ovrednotenju gradiva pokazal kot preveč tog in celo nepriljubljen z drugimi, podobno zasnovanimi sistemi klasificiranja za posamezna najdišča na Madžarskem (n. pr. Tata), ki jih je prav tako izdelal Vértes v 60-ih letih (cfr. str. 364 in 366).

Vértesov sistem klasificiranja artefaktov je v glavnih obrisih takšenle:

Razlikuje standardna in nestandardna orodja. Standardna orodja so vsi tisti artefakti, ki imajo nedvomne značilnosti orodij. Teh je 5819 in se delijo v 50 tipov. Med tipi so tudi zelo poudarjene skupine starejših, srednjih in mlajših paleolitskih tipov orodij (str. 357). To se mi s stališča klasifikacije ne zdi ravno posrečeno, glede na nesporen starejšepaleolitski izvor najdišča. Na takšni podlagi lahko pridemo do predvidenih rezultatov, kar se v publikaciji dejansko zgodi (str. 356 ss). Med 50 orodnimi tipi je 15 takih, ki so zastopani z manj kot 30 primerki. Zato lahko podvomim o njihovi upravičenosti in objektivnosti klasifikacije. Standardna orodja so dodatno opredeljena s 50 atributi, ki se nanašajo na obliko in retušo.

Nestandardna orodja so vsa tista orodja, katerih artificialnost je bila potrjena izključno na podlagi arheološkega konteksta najdb. V nearheološkem kontekstu bi bili to navadni prodniki (celi ali razbiti). Teh je 3071 in se delijo na 9 tipov. Z manj kot 30 primerki so zastopani trije tipi.

Posebna skupina so odbitki, odkruški ipd. Kategorija zase so koščena orodja, 93 po številu. Klasificirana so podobno kot

standardna kamena orodja in prikazana na slabo reproduciranih fotografijah. Med njimi so samo 4 primerki z oglajenimi robovi.

Analitično vrednotenje paleolitskega gradiva ne temelji toliko na tipologiji in njenih atributih (oblika, retuša) kot na surovinski podlagi in metričnih značilnostih artefaktov (dolžina in razmerje dolžina/širina).

Orodja so narejena pol na pol iz jeder in odbitkov. Med standardnimi orodji je 46 % prodnjaških orodij, ki so klasificirana kot prodnjaki, polprodnjaki, dvostranski prodnjaki idr. Taki klasifikaciji nekateri nasprotujejo (cfr. *The archaeology of human origins. Papers by Glynn Isaac*. Edited by B. Isaac, Cambridge etc. 1989, str. 67). Razna strgala so zastopana s 37 %. Skoraj 12 % je t. i. mlajšepaleolitskih orodnih tipov. Pri enih in drugih gre po mnenju nekaterih bolj za »ad hoc« orodja kot za tisto, kar običajno razumemo pod temi tipološkimi oznakami. Pestnjaki so zastopani samo s tremi primerki Med nestandardnimi orodji je 20 % clactonijskih odbitkov.

Orodni tipi iz različnih plasti in predelov najdišča so analizirani s kumulativnimi krivuljami, vendar so si vse krivulje zelo podobne. Edina vidnejša tipološka razlika je med najstarejšo plastjo iz najdišča I in III, ki je bila tudi statistično potrjena s preizkusom hi-kvadrat. Ugotovljene razlike in njihova kronološka razlaga so verjetno že določene z Vértesovim klasifikacijskim sistemom. Oblika in retuša, ki dopolnjujeta sistem klasificiranja, sploh nista analizirani in potemtakem navidezno brez analitične vrednosti.

Artefakti so narejeni predvsem iz kvarcita lokalnega izvora (51 %) in iz kresilnika (45 %). Značilna so tudi orodja iz apnenca. T. i. starejšepaleolitska orodja so pretežno iz kvarcita, t. i. mlajšepaleolitska pa iz kresilnika (str. 368), kar pa ne drži za vse plasti (str. 369). Večina orodij kljub veliki starosti ni niti patiniranih niti preperelih niti oglajenih (str. 534).

Vsi artefakti so zelo majhni (povprečna dolžina je 26,43 mm). Prodnejaki so veliki povprečno 32,81 mm, praskala 23–26 mm. V statistiki metričnih podatkov ni bistvenih razlik med standardnimi in nestandardnimi orodji. Zanimiva je statistična primerjava velikosti orodij med najdiščema Vérteszölös (st. paleolitik) in Tata (sr. paleolitik): kamena industrija Tata se manj razlikuje od kamene industrije Vérteszölös, kot se med sabo razlikujejo industrije iz posameznih plasti v najdišču Vérteszölös (preizkus t). Pri tem spomnimo, da je Vértes opredelil Vérteszölös prvotno v moustérien in so ga šele najdbe biharijske favne prepričale o njegovi večji starosti.

Analiza dolžin artefaktov iz različnih plasti in delov najdišča z uporabo testa t ni dala ravno prepričljivih rezultatov. Značilne razlike se ponekod razlagajo kronološko, drugod se zopet trdi, da statistično značilne razlike niso kronološko pomembne. Tako lahko nehote dobimo občutek, da vse te mere nimajo pravega smisla in da je bila velikost artefaktov odvisna izključno od velikosti prodnikov, iz katerih so bili narejeni. Avtorica to povezavo nekje sama zanika, drugje zopet nakaže. Zato bi bilo morda s tem v zvezi zanimivo primerjati velikosti kvarcitnih orodij z velikostmi orodij iz kresilnika.

Zaradi posebnosti kamene industrije Vérteszölös je Vértes predlagal zanjo tudi posebno ime industrija Buda, in sicer po najdišču Buda Várhegy, kjer je bila prvič odkrita leta 1939. Vérteszölös je stratotip industrije Buda. Njena glavna značilnost so majhna, primitivna prodnjaška orodja, ki jih spremljajo (navidezno) bolj razvita (*ad hoc*) orodja na odbitkih.

Kot večina poglavij je tudi vrednotenje paleolitskega gradiva rahlo anahronistično, saj sloni na podatkih in literaturi pred letom 1970 (str. 531 ss).

V precej obsežnem poglavju je predstavljena lateralna in vertikalna razporeditev paleolitskih artefaktov, klasificiranih in analiziranih po Vértesovem sistemu.

Najdišče je tako vsestransko obdelano in publikacija bo služila kot trajen vir informacij.

Ivan TURK

Jiří Říhovský: *Die Sichel in Mähren. Prähistorische Bronzefunde 18/3.* C. H. Beck, München 1989. XI, 114 strani, 81 tabel.

Po romunskih (M. Petrescu-Dîmbovița) in po prvem delu srednjeevropskih (M. Primas) so v tretjem zvezku osemnajstega oddelka serije Prähistorische Bronzefunde predstavljeni moravski srednjebronastodobni in žarnogrobišni srpi.

Katalog obsega 1258 enot (celi srpi, fragmenti, kalupi). Večina (86%) izvira iz depojev, 7% iz naselbin, 1% z grobišč (od teh le en srp in dva fragmenta iz treh žganih grobov); za 5% najdiščne okoliščine niso znane.

Na Moravskem so zastopane tri družine srpov. Najštevilnejši so jezičastoročajni, sledijo gumbasti in le izjemoma kavljasti. Avtor je izdelal za posamezne družine srpov trislopesko tipološko delitev (skupina, tip, različica).

Kriteriji pri tipologiji gumbastih srpov so bili: velikost srpa, oblika rezila, oblika in lega gumba, oblika in zaključek ročajne plošče, lega in potek reber in mesto ulivanja. Glede na velikost srpa in obliko rezila so gumbasti srpi razdeljeni v pet skupin (I – v obliki noža za trto, II – z ukrivljenim srednjim delom, III – plamenaste oblike, IV – enakomerno zakrivljen, V – miniaturni srp). Skupine se delijo na tipe. Prve tri skupine so razdeljene na tip 1 z razširjeno ročajno ploščo in tip 2 z nerazširjeno ročajno ploščo; četrta in peta glede oblike baze ročajne plošče na tip 1 z ravno bazo, tip 2 z ovalno bazo, tip 3 z vbočeno bazo, tip 4 s poševno odrezano bazo, tip 5 s koničasto bazo, tip 6 s podaljšano koničasto bazo in tip 7 z bazo posebne oblike. Tipi se glede položaja gumba na ročajni plošči delijo na različici a in b (a – gumb na sredini ročajne plošče, b – gumb na začetku hrbtnega rebra).

Jezičastoročajni srpi so glede na velikost, prehod med rezilom in ročajem in potek notranjega ročajnega rebra razdeljeni v šest skupin (I – stopničasto oddeljen ročaj, II – zunanje ročajno rebro prehaja v hrbtno rebro bolj ali manj lomljeno, III – rezilo je oddeljeno od ročaja z ravnim notranjim ročajnim rebrom, ki poteka do hrbtnega rebra, IV – ročajna rebra nakazujejo prehod v rezilo, V – notranje ročajno rebro poteka do konca rezila, VI – miniaturni srp). Skupine so razdeljene na tipe in različice. Pri skupini I tip 1 pomeni popolno oddelitev od rezila, tip 2 pa polovično oz. delno. Skupina II ni razdeljena na tipe, ampak le na različici a in b, ki pomenita število ročajnih reber (2 oz. 3). Skupine III–VI so glede na to, ali imajo luknjo za zakovico in jeziček ali ne, razdeljene na 4 tipe (1 – z jezičkom in brez luknje za zakovico, 2 – z jezičkom in z luknjo za zakovico, 3 – brez jezička in brez luknje za zakovico, 4 – brez jezička in z luknjo za zakovico). Tipi so po številu ročajnih reber razdeljeni v tri različice (a – dve, b – tri, c – štiri rebra).

Kavljasti srpi so po obliki rezila razdeljeni v dve skupini (I – z rahlo ukrivljenim rezilom, II – z močno ukrivljenim rezilom). Skupini se po obliki prehoda zunanjega ročajnega rebra v hrbtno rebro delita v dva tipa. Tip 1 ima skoraj pravokoten prehod, tip 2 zaokrožen, lokast prehod. Različici (a, b) pomenita dolžino ročaja (a – daljši ročaj, b – krajši ročaj).

Kataloški del utreza standardom dosedanjih zvezkov serije (opis, namembnost, datacija, razprostranjenost), le da je namembnost za vse skupine srpov povzeta v uvodnem poglavju in jo nadomeščajo najdiščne okoliščine. Standarden je tudi del s seznama literature (do vključno leta 1983), revij, serij in krajev. Na prvih 53 tablah je predstavljena večina gradiva, sledijo jim karte razprostranjenosti, ki žal pokrivajo samo Moravsko (t. 54–57). Na tablah 58–79 je dvajset depojev in ena grobna celota, tabla 80 je kombinacijska tabela srpov in depojev, delo zaokrožuje tipološko-kronološka pregledna tabela (t. 81).

Primož PAVLIN